A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

Congreso da Memoria

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

A represión franquista en Galicia
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

COMITÉ CIENTÍFICO
Enrique Barrera Beitia
Eliseo Fernández Fernández
Xosé Manuel Suárez
Manuela Santalla López

1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

Exterminio de intelectuais e políticos: os exemplos de Xoán Xesús González e Roberto Blanco Torres

Marcos Seixo Pastor

Introdución

No momento de avaliar a temática que pretendía abordar neste congreso surxíronme certas dúbidas sobre se a materia na que quería entrar era a da represión no concello de Cuntis en xeral ou ben a que padeceron en concreto dous destacados intelectuais e políticos cuntienses como foron Blanco Torres e Xoan Xesús, dos que me xa teño ocupado en varios traballos. Finalmente, optei pola segunda alternativa, aínda que, dada a falta de rigorosidade que suporía tratar as personaxes independentemente da súa contorna vital, non podo deixar de facer uns breves apuntamentos ao contexto represivo do 36 en Cuntis, que non é especialmente singular e que precisamente por iso pode resultar de maior interese como modelo paradigmático do que aconteceu noutras vilas do país, e ademais por considerar a oportunidade única que supón esta xuntanza para reproducir os nomes de moitos cuntienses, coñecidos e camaradas dos dous escritores máis senlleiros que enxendrou este concello e que, como eles, padeceron as tráxicas consecuencias da súa coherente lealdade e entrega á causa republicana.

O 36 en Cuntis

O panorama cultural, económico, social e político da vila termal antes do 36 caracterizábase por un bo grao de prosperidade, especialmente durante a II República; prosperidade á que contribuíu en boa medida a eficaz executoria de quen quizais foi o mellor alcalde con que contou Cuntis na súa historia, o canteiro Manuel Rodríguez. No ambiente sociocultural é de destacar ademais dun culto e selecto ambiente organizado en torno ao Hotel Balneario (concorrido por coñecidos escritores, xornalistas, maxistrados, políticos...), o labor dunha activa e combativa xuventude que ademais de chegar a fundar xornais de carácter anticaciquil e promover actividades poéticas e teatrais (especialmente no caso dalgúns mestres

e estudantes), participaban moi activamente no galeguismo, no esquerdismo republicano e no movemento agrario local, enfrontados ao máis recalcitrante caciquismo representado polo Sindicato Católico Agrario, integrado polos máis reaccionarios oligarcas da vila, entre os que non podía faltar o clero, como é o caso de Santiago Abuelo, abade da fegresía de Sta. María de Cuntis, e Xosé Toubes, que aínda que era cuntiense estaba ao cargo da parroquia coruñesa de S. Pedro de Mezonzo, e fora fundador do xornal conservador coruñés *El Ideal Gallego*.

En maior ou menor medida toda esta mocidade da que falábamos sufriu a represión coa sublevación fascista do 18 de xullo: represalias de tipo laboral, especialmente no caso de mestres e funcionarios municipais (que en boa parte dos casos foron inhabilitados); confinamento na illa de San Simón e outros cárceres; o exilio para quen conseguiu fuxir a tempo, como foi o caso do excelente pintor e escultor local Uxío Souto, bo amigo de Xoán Xesús e de Blanco Torres cos que compartía o ideario galeguista e esquerdista. Uxío salvaríase da masacre cruzando os Pirineos e permanecendo durante un penoso período de tempo nun campo de concentración en S. Ciprián de Perpignan (Francia); experiencia que deixou unha fonda pegada na súa obra. Posteriormente conseguiu atravesar o océano e instalarse para o resto dos seus días en México, país no que a súa obra goza dun prestixio que, por motivos que todos nós podemos intuír, non se lle outorga na súa propia terra natal, un feito que pode parecer disparatado, pero que é a tónica dominante en boa parte dos que padeceron as represalias políticas do franquismo.

Coa noticia da sublevación militar, concentráronse na capital do concello campesiños de todas as parroquias para solicitar armas e defender a república, mais fóronlle negadas. Ademais, ao igual que sucedeu noutros lugares, formouse un Comité Revolucionario da Fronte Popular, no que se integraron, entre outros, o alcalde M. Rodríguez, Xosé Pena, Antonio Ríos e Sabino Sueiro, os cais, dado o seu espírito quizais excesivamente humanitario, salvéronlle a vida ao cura Toubes proporcionándolle un coche para que fuxira de Cuntis no inicio do enfrontamento. Tamén protexeron ao falanxista e cura párroco, Santiago Abuelo e, por requerimento explícito das propias claustrais, o convento beneditino[1]. Xestos xenerosos que tanto Toubes como Santiago Abuelo non terían moito en conta cando posteriormente, desde os seus despachos, ditaminaban un bo número de paseos.

Con todo, os sectores máis reaccionarios, tanto laicos como relixiosos, unidos aos máis fanáticos militantes da Falanxe axiña comezaron a organizarse a partir do día 21, cando a garda civil sae á rúa

despois duns días de indecisión e remata coa resistencia popular. Se ben en Cuntis os falanxistas locais non sabemos se foron máis aló de detencións e tundas a elementos esquerdistas así como algúns cortes de pelo a mulleres, o que si sabemos é que se desprazaban a concellos próximos, onde chegaron a torturar e asasinar salvaxemente algunhas persoas de coñecida vocación republicana. Elaboraron ademais unha lista negra, na que figuraban Manuel Rodríguez, Serxio González, Sabino Sueiro, Avelino Ares Villaverde, Francisco Lois Couso e Xoán Xesús González, quen a pesar de residir en Compostela estaba moi integreado na dinámica social do concello natal. Os tres primeiros foron condenados a deportación, termo que agochaba o verdadeiro propósito, *o paseo*. Deste xeito Manuel e Serxio foron asasinados despois de entregárense inxenuamente e seren levados á zona de Lalín, de onde non regresaron con vida. O fillo do alcalde Rodríguez foi enviado á fronte a loitar a carón dos *nacionais*, morrendo aló en extrañas circunstancias que fan supor que tamén foi liquidado, pois o seu nome é o único que non figura na fachada da igrexa da súa parroquia xunto aos outros "caidos por la patria", que por suposto eran só os do bando gañador. Pola súa banda, Sabino optou por botarse ao monte, onde sobreviviu durante trinta e tres tortuosos meses. Posteriormente confiando nas falsas promesas do réxime entregouse, sendo encarcerado durante máis de dous anos e chegando a ser condenado a morte, sentencia que non se chegou a executar, pois se lle conmutou pola de cadea perpetua.

No mes de agosto foron detidos moitos republicanos cuntienses, entre eles Avelino Ares Villaverde, Manuel Alonso Rodríguez, Antonio Aboi Torres (que fora militante da Unión Socialista Gallega que fundara o seu amigo Xoán Xesús González), Francisco Porto Touceda, Pablo Baños Mariño, Xosé Pena Sayáns, Ramón Fuentes Sayáns, Ramón Ferreiro Folgar, Manuel Pisos Villar, Xosé Campos Caneda, Secundino Limeres Campos, Maximino Pardal Fabeiro e Edilberto Lois Couso. Foron enviados primeiro á cadea de Caldas de Reis, onde xa estaban retidos o mestre Antonio Ríos Fernández e Pedro Carballo Blanco (sobriño de Roberto Blanco Torres que estivera un tempo agochado na rectoral de Lores protexido polo seu tío o párroco Xermán Blanco), e despois á de Pontevedra e ao antigo lazarerto de S. Simón no que tamén foi confinados os mestres Aurelio Rey García (Unha persoa moi aprezada na vila termal) e Xosé Viéitez de Soto (que exercía na aldea cuntiense de Magán). En S. Simón *desaparecería* Avelino Ares, sen que en principio se soubese o seu paradeiro (en realidade fora *paseado* e enterrado nun cemiterio da zona). Axiña comezaría un sofocante ir e vir para os encausados que permanecían con vida,

pasando en distintas ocasións polo vello instituto de Pontevedra, que se usou como cadea para os presos políticos, polo cárcere da cidade e polo edificio da Deputación, no que, en febreiro do 37, despois de numerosos interrrogatorios e traslados, tivo lugar un xuízo colectivo, cun tribunal no que actuou como relator Rivero de Aguilar (que fora fiscal na causa contra Alexandre Bóveda); como Xuíz, Fco. Sanmantín Carreño e como fiscal, Otero Goyanes. No expediente pedíase a pena de morte ou reclusión a perpetuidade. Algúns dos múltiples encausados foron condenados a cadea perpetua ou a penas que oscilaban entre os 12 e os 20 anos de prisión.

Xoán Xesús González

Naceu en Sevil, aldea da parroquia de Cequeril (Cuntis) en novembro de 1895 no seo dunha familia labrega. Na primeira adolescencia comeza a traballar como peón de canteiro, tarefa que combinaba co traballo no campo, unha actividade na que se iniciara desde neno e á que nunca renunciaría. O contacto directo coa problemática campesiña e do mundo obreiro producirá en Xoán Xesús unha sensibilidade especial, que será a causa dun rexo compromiso social.

Na xuventude marcha para Santiago, onde comezaría a compaxinar o oficio da pedra cos estudos, rematando a carreira de Maxisterio, que exercerá durante pouco tempo, optando por dedicarse ao xornalismo, profesión na que axiña acadará tal prestixio que chegará a ser elixido secretario da Asociación da Prensa de Compostela en agosto de 1925. A súa carreira xornalística iniciáraa na redacción de *El Compostelan*o. Posteriormente escribiría para moitos xornais galegos como o vigués *El Pueblo Gallego*, do que era correspondente en Compostela; o ourensán *La Zarpa*, que fora fundado polo crego e axitador Basilio Álvarez e no que coincidiría co seu veciño Blanco Torres; no tamén vigués *La Concordia*, dirixido entón polo seu amigo Miguel Fernández Lema; así como no xornal galeguista e de esquerdas *Claridad*, que sería antecesor do semanario Ser. Colaborou tamén no combativo xornal *Trabajo* (voceiro da Agrupación Socialista compostelá), no galeguista *A Nosa Terra*, en publicacións agrarias de diversos puntos de Galiza, como *El Emigrado* da Estrada, na prensa madrileña, especialmente en España, e en rotativos da emigración americana: *Raza Celta* de Montevideo, Galicia de *La Habana*, *Céltiga* de Buenos Aires... Tamén chegou a fundar e dirixir dous periódicos de grande prestixio, como foron o semanario santiagués *El País Gallego* e o quincenario *Amañecer*.

Desde a chegada á cidade verase plenamente integrado na loita a prol do galeguismo e o sindicalismo obreiro, converténdose ademais nun dos militantes máis activos do movemento agrario tanto na comarca de Compostela como no seu Cuntis natal, concello co que nunca chegou a perder o contacto, non só por motivos familiares e de amizade senón tamen culturais e sociais.

Contra finais dos anos vinte comeza os estudos na Facultade de Dereito. Aquí entrará en contacto cunha xeración de estudantes galeguistas como Fole, Santiso Girón, Seoane, Bouza Brei, Fernández del Riego... que incentivarán a súa participación nas mobilizacións estudantís da época, nas que terá un papel destacado a FUE (Federación Universitaria Escolar). En 1929 o cuntiense acadará o cargo de vicepresidente da recén creada Asociación de Dereito. Rematados os estudos chegou a exercer como avogado nos bufetes que estableceu en Compostela e na Estrada.

O intento de síntese das doutrinas socialista e nacionalista foi unha teima constante ao longo da súa traxectoria vital, algo no que coincidiu con intelectuais como Quintanilla, Suárez Picallo, X. Vicente Viqueira ou Victoriano Buxán. Así X. Xesús nos inicios da República milita na Agrupación Nazonalista de Compostela, da que el mesmo fora promotor, ao tempo que ocupa o cargo de secretario da Agrupación Socialista de Compostela, desde a que funda a Federación de Entidades Socialistas, Obreras, Agrarias y Marineras de la comarca de Santiago de Compostela. Porén, topámonos con continuas discrepancias coa liña oficial do Partido Socialista ao que increpa polo seu centralismo reseso e retrógrado, feito que producirá varios intentos de escisión. O primeiro deles foi o Partido Laborista Gallego que crea a finais de 1930. Tras de múltiples debates internos, en agosto de 1932 funda o Seminario de Estudios Socialistas que desembocará na constitución dun novo partido, de carácter nacionalista, a Unión Socialista Gallega na que se integraron, entre outros, Indalecio Castro, Antonio Fuentes, X. María Caramés, Ramón Guimil, Manuel Moure e o cuntiense Antonio Aboi Torres. A USG chegou a presentar candidatura nas catro provincias nas eleccións de 1933: Núñez Rodríguez por Ourense, Siervo González por Lugo, Francisco Guimarei por Pontevedra e Xoán Xesús pola Coruña.

A vitoria dos conservadores nas eleccións de 1933 foi o desencadeante da unión de múltiples forzas progresistas para constituír Izquierda Republicana, na que se integrará a USG, sendo designado o cuntiense secretario xeral na agrupación compostelá. Con todo, novas desavinzas producirán a súa expulsión. En agosto de 1935, despois dun fracasado intento de reactivar a USG, crea o VIR (Vanguardia de Izquierda Republicana), no que militarán políticos

como Borobó, Maximino Castiñeiras, Ramón Esturado ou o sindicalista compostelán Xosé Pasín, que exercerá a presidencia.

Ademais dunha intensa actividade xornalística e política legounos unha abondosa obra literaria: múltiples e lúcidos traballos ensaísticos dos que só se consevan tres: *Hacia una morfología de la vida Gallega, En pé campesiños e Regionalismo, nacionalismo, separatismo*; varias obras narrativas como as titulada Ana María, A filla da patrona, A modelo de Paco Asorei e Teresiña Novás. É tamén autor do poemario *Agarimos*, e de ao menos dúas pezas teatrais en galego: Carmiña, que chegou a ser estreada polo grupo teatral La Raza que dirixía o cuntiense Manuel Mesejo Campos (amigo seu desde a infancia), e o drama amoroso titulado *Felisa*. No campo teatral tamén destacou como actor no cadro dramático Universidade que dirixía Cotarelo Valledor.

Co golpe militar, Xoán Xesús colabora co recén constituído Comité da Fronte Popular para loitar pola defensa da República. Encabezou a columna de obreiros e campesiños da zona de Teo, que desfilou polas rúas de Compostela e tomou edificios como o de Correos e Telégrafos. Tamén participou na detención dun tren que viña de Vigo con munición e explosivos para as tropas franquistas, facendo unha barricada con rollas de piñeiro e entrando en combate cos falanxistas e a garda civil. Derrotado o seu pequeño exército, Xoán Xesús andou fuxido algun tempo polos montes de Cuntis, a pesar de que unha persoa con influencias se ofreceu para axudalo a saír do país vía Portugal, este negouse en espera de que o bando leal gañase a guerra e todo voltara á normalidade. Unha imprudente cita nun día de feira na vila da Estrada foi fatídica, pois alí foi detido, trasladado á prisión de Santiago, sometido a consello de guerra e fusilado o 12 de setembro de 1936 xunto con Faustino Líster, Serafín Mariño, Xosé Pose Míguez e Xosé Cousís Castro. Os seus restos repousan baixo unha lousa do cemiterio de Cequeril, despois de seren trasladados alí pola familia en 1941. A día de hoxe, nin unha soa inscrición recorda, para vergonza das nosas autoridades políticas, nin alí nin en ningún outro lugar, que existiu Xoán Xesús González, unha das persoas que máis loitou pola liberación nacional e social da súa terra, poñendo todas as súas capacidades como político, conferenciante, xornalista, ensaísta, e mesmo como actor, dramaturgo, novelista e poeta, ao servicio da rexeneración do seu país, empresa pola que lle foi arrebatada a vida.

Roberto Blanco Torres

A casa dos Blanco Torres foi case unha institución na que se formaron Roberto e os seus irmáns. Os pais eran persoas dun bo

nivel cultural: Carme Torres era mestra e Pedro Blanco fixera estudos eclesiásticos e dedicaba boa parte do seu tempo a actividades xornalísticas e literarias. Os alicerces da súa sólida cultura iranse así ancorando xa na infancia gracias ao disfrute dunha ben surtida biblioteca familiar. Nacera o 18 de marzo de 1891, sendo o máis novo dunha numerosa prole. A morte temperá da súa nai fixo que o pai se entregase especialmente á educación do benxamín da familia, e mesmo que o iniciara no mundo do xornalismo e a literatura. Por estes anos eran moi frecuentes as visitas do xornalista vigués Xaime Solá ao hotel de Cuntis... E precisamente en *El Noticiero* de Vigo, dirixido por Solá, será onde verán a luz os primeiros traballos de Roberto cando apenas contaba doce ou trece anos.

En 1905 morre o seu pai, e ao ano seguinte, con tan só 15 anos, marcha para Cuba. Será frecuente a súa presencia nas tertulias literarias xunto a persoeiros da talla de Curros, Fontenla Leal, Adelardo Novo, Xulio Sigüenza, R. Cabanillas, A. Vilar Ponte... chegando a coñecer en 1913 ao lider agrarista Basilio Álvarez nunha viaxe que este fai a Cuba; unha toma de contacto que marcará definitivamente ao cuntiense. O seu labor xornalístico nesta etapa é intensísimo; artigos, poemas e relatos do xoven escritor impregnan as páxinas de multitude de publicacións non só de Cuba, onde chegou tamén a fundar e dirixir importantes publicacións de tendencia galeguista, senón tamén de distintos países latinoamericanos, así como de Galiza, Madrid e Barcelona. Cando en 1916 regresa á terra virá plenamente predisposto para loitar en dúas frentes: o nacionalismo e o agrarismo.

Coa súa chegada a Cuntis, retoma o contacto coa familia e cos amigos da infancia. Frecuenta as tertulias do Casino e as do salón do Balneario. Comezará unha estimulante relación con mozos de Cuntis que comezan a despuntar en distintos terreos, Manuel Mesejo Campos e Xoán Xesús González, Uxío Souto... Trátase dun tempo en que a vila ten unha intensa actividade cultural, chegando a fundarse varios xornais nalgún dos cais chegou a participar.

Ao pouco da súa chegada incorpórase á actividade xornalística no diario agrarista *Galicia Nueva* de Vilagarcía, en *A Nosa Terra*, *El Ideal Gallego* e *El Noroeste* da Coruña, *El Correo Gallego* de Ferrol, *Progreso* de Pontevedra... E comeza a súa atafegada militancia nas Irmandades da Fala e no agrarismo, exercendo un importante labor teórico e organizativo, ao tempo que desempeña labores de dirección en importantes diarios de carácter progresista, nacionalista, agrarista e anticaciquil como *La Zarpa* de Ourense, o *Galicia, Diario de Vigo* ou *El Pueblo Gallego*, no que permanecerá até novembro de 1927, cando demite ante a pretensión do director e

propietario, Manuel Portela Valladares, de poñer o xornal a disposición do réxime riverista. É condenado, por un delito de inxurias, véndose obrigado a retirarse á aldea natal da súa muller, no concello da Peroxa; retiro que aproveitará para a elaboración da que sería a súa única obra poética publicada: *Orballo da Media Noite*, que se editaría en 1929. A partir de aquí as súas colaboracións tanto na prensa galega e madrileña como en publicacións da emigración continúan sendo moi frecuentes, así como a intervención en distintos postos directivos en xornais como *La República* de Ourense, *El Noroeste* da Coruña ou *El País* de Pontevedra.

Durante a República chegou a ocupar o cargo de Gobernador Civil de Palencia. Nestes anos son numerosos os artigos nos que propugna a necesidade da instauración dunha verdadeira república federal que garanta unha ampla marxe de autogoberno para as distintas nacións do Estado. Unha aspiración que sempre defendeu non só como nacionalista membro das Irmandades da Fala, senón tamén desde a órbita de partidos como a ORGA, a Federación Republicana Galega e, nos últimos tempos, como militante de Izquierda Republicana.

En 1936, despois de tomar posesión da xefatura do gabinete de prensa do Ministerio da Gobernación e participar activamente en Madrid na campaña a favor do Estatuto, regresa na mesma semana en que se celebraba o comicio. O 28 de xuño acode a votar a Pontevedra, onde estaba empadroado, pois nos últimos tempos exercía de Xefe de Redacción no diario republicano pontevedrés *El País*, e despois marcha para A Peroxa para disfrutar dunhas merecidas ferias antes de incorporarse ás novas responsabilidades. Cando se produce a sublevación fascista, o teimudo xornalista desoe os consellos de veciños e amigos que lle din que se agoche, e mesmo lle ofrecen refuxio. A detención, na que participaron, entre outros falanxistas da Peroxa, algúns amigos da familia, produciuse o 22 de xullo, catro días despois do golpe militar. Foi confinado durante máis de dous meses na Prisión Provincial da cidade, e despois trasladado á de Celanova, onde pasa unha noite. O tres de outubro é paseado xunto con Euloxio Vázquez e Rizal Villamarín Iglesias, e o catro aparecían os corpos en San Fiz de Galez (Entrimo). Dúas balas inseridas na caluga (unha *traumática hemorragia interna*, segundo o certificado de defunción) poñían fin a cuarenta e catro intensos anos de ética e combate no plano vital, político e literario.

Tiveron que pasar máis de sesenta anos de silencio e ocultamento até que en 1999 se lle dedicaba o Día das Letras Galegas, comezándose entón a andar o camiño, aínda non acabado, para a recuperación de quen foi o xornalista máis fecundo e o autor dun dos mellores poemarios do seu tempo.

Coda

Todo o esforzo intelectual, social e político dunha xeración nobre, idealista e xenerosa que loitou veementemente pola democracia, o progreso e a liberación do seu país, veríase truncado de forma tráxica tras a sublevación militar, que trouxo consigo a masacre e a desolación. O asasinato converteuse en algo traxicamente cotián, do que non se libraron boa parte dos nosos escritores e xornalistas máis senlleiros: Blanco Torres, Xoán Xesús González, Xacinto Santiago, Lustres Rivas, Xaime Quintanilla, Ánxel Casal, Bóveda, Díaz Baliño, Víctor Casas, Arturo Noguerol, Xosé Xoán Pérez "Caramiñas", Joán Carballeira e unha longa ringleira de persoas imprescindíbeis na construción do país.

Mais aquelas salvaxes represalias son algo máis que historia, pois as vítimas aínda as seguen a sufrir hoxe, despois de mortos, materializadas nun inxusto esquecemento e postergación que conta co silencio cómplice, tácito ou implícito, de moitos investigadores e políticos que en nome do progresismo e a concordia optan, de xeito covarde e inmoral, por non remexer no pasado; unha actitude totalmente contraria á que mantemos os que participamos neste congreso: se hoxe esquecemos ou infravaloramos o labor dos foron ultraxados durante a guerra e a posguerra estamos a ultraxalos nós novamente. Podemos constatar en moitos estudos, especialmente no material didáctico dirixido aos estudantes, que se segue omitindo inxustamente todo tipo de referencia á obra creativa de moitos dos nosos represaliados, poñéndolle unha pesada lousa que impide o seu rescate. Un crime tan execrábel como o que cometeron os sanguinarios verdugos franquistas e unha actitude incomprensibelmente permisiva con aqueles brutais acontecementos e, polo tanto, con todos os que se poidan presentar en calquera período histórico.

Notas

[1]Parte dos datos que forman parte desta introdución foron tomados MAGARIÑOS SUEIRO. A., " Represión e morte en Cuntis durante a guerra civil e a posguerra. O caso do fuxido Sabino Sueiro", A Taboada (Cuntis-Moraña), nº 5, xullo 2002, así como do documento manuscrito Colonia penitenciaria del lazareto de San Simón por Edilberto Lois Couso, preso político de Cuntis, 1936-37-40, que nos foi facilitado por Antonio Lois, o seu fillo. Agradecer ademais a valiosa testemuña oral da familia do alcalde republicano asasinado Manuel Rodríguez.